

УДК343.9.018:343.24

Василевич В. В., начальник кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Vasylevych V. V., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Criminology and Criminal Executive law at the National Academy of Internal Affairs

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

TEORETIKO-METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PROGNOSTICATION OF CRIMINOLOGY IN ESTABLISHMENTS OF IMPLEMENTATION OF PUNISHMENTS

Визначено поняття кримінологічного прогнозування в установах виконання покарань з урахуванням наявних наукових розробок. З'ясовано його предмет, загальні та спеціальні об'єкти. На основі кваліфікаційних ознак здійснено його групування на окремі види.

Ключові слова: прогноз, кримінологічний прогноз, кримінологічне прогнозування, злочинність, установа виконання покарань, пенітенціарна система, пеналізація, депеналізація, ресоціалізація.

Определено понятие криминологического прогнозирования в учреждениях исполнения наказаний с учетом имеющихся научных разработок. Выяснены его предмет, общие и специальные объекты. На основе квалификационных признаков осуществлена его группировка по отдельным видам.

Ключевые слова: прогноз, криминологический прогноз, криминологическое прогнозирование, преступность, учреждение исполнения наказания, пенитенциарная система, пенализация, депенализация, ресоциализация.

The concept of criminological prediction in the establishments of implementation of punishments is formulated taking into account present scientific developments in the article. Its subject, general and special objects are determined. The grouping on separate kinds is accomplished on the basis of qualifying signs.

Criminological prediction in the establishments of implementation of punishments (the EIP) is determined as scientifically reasonable foresight about the future tendencies of criminality in the establishments of implementation of punishments and other publicly dangerous phenomena that are accompanied their causal complex and mechanisms that produce and assist committing crime by convicts, and the organizational and legal principles of strategy and tactics of prevention of criminal displays in the imprisonment places.

The subject of criminological prediction in the EIP is a cognizing process of future progress and conformities to the criminology meaningful phenomena, factors and mechanisms of prevention to criminal displays in the imprisonment places.

The objects of criminological prediction in the EIP includes: status (level, structure, dynamics), tendencies of progress and conformity of criminality in the EIP; causal complex and mechanisms that produce and abet committing crimes by convicts in the EIP; convicts that serve their sentence in the closed type the EIP (penal and educator colonies, detention facilities and disciplinary battalions); organizational and law principles of strategy and tactics of crime prevention in the imprisonment places.

Taking into account the object of criminological prediction we can distinguish: the prediction of the whole criminality, the separate types (groups) of crimes in the imprisonment places; the prediction of factors of causal complex and mechanisms that produce and assist committing crime by convicts in the imprisonment places; the prediction of crimes of convicts, that serve their sentence for the type of imprisonment in the EIP of different kinds (including different security strength); prediction of crimes of convicts by age and sex and by a socially status sign (convict men and women, adult and minor, servicemen and workers of law enforcement authorities and court); prediction of prospects of strategy and tactics of crime prevention in the imprisonment places.

There are three levels of preventive activity that is realized by the commissioners in the imprisonment places: common, special and individual prediction.

The types of criminological prediction (characteristic for the imprisonment places also) are distinguished by the terms: current, short-term, medium-term, perspective.

By scale the criminological prediction in the imprisonment places is classified for: local, regional, national.

The criminological prediction must comply with the next demands: to be based on the authentic statistic information from the selective criminological researches; to be unprejudiced (it means that prediction cannot be accomplished on behalf of any interested persons establishments, departments or organizations); to conform to the scientific principles of theory of prediction and to be not limited only by a certain method; by an initial index must be only real criminogenic background that is a basis for a prognostic model; to be accomplished continuously, as far as the change of socio-political atmosphere in society and to take into account economic, political and socio-psychological factors that influence on a level, structure and dynamics of crime in the EIP as in general so in particular.

The practical value of criminological prediction in the EIP consists in providing of the purposeful forming and realization of criminological politics of the state in the imprisonment places. It gives an opportunity taking into account future tendencies of progress of criminogenic situation in the EIP and in the state in general, to accept adequate legal, organizationally-administrative, social and other measures sent to her improvement and correction with the use of present and bringing in new forces, facilities and measures of the state and public reacting.

Keywords: prediction, criminological prediction, criminality, establishment of implementation of punishments, penitentiary system, penalization, depenalization, resocialization.

Кримінологічні засади, тобто висхідні та головні положення науки про злочинність в контексті пенітенціарної доктрини, потребують обов'язкового з'ясування та усвідомлення поняття і змісту кримінологічного прогнозування й планування в установах виконання покарань. Реалізація зазначених компонентів кримінологічної політики в пенітенціарній системі

не є самоціллю теорії та практики, а скоріше нагальною потребою їх удосконалення, про що досить конкретно зазначається як у національних, так і у міжнародних нормативно-правових документах.

Зокрема, в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 613/2012, наголошується на необхідності розроблення і впровадження науково обґрунтованих методик та програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого і засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу; удосконалення системи стимулювання засуджених до законопослушної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання, розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступенів виправлення засуджених, налагодження дієвої взаємодії органів та установ виконання покарань із суб'єктами соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

9-й Конгрес ООН із запобігання злочинності і поведінки з правопорушниками, що проходив у 1995 р. в Каїрі (Єгипет), рекомендував удосконалити координацію і взаємодію між пенітенціарною системою і системою судочинства; сприяти обміну інформацією між адміністрацією установ виконання покарань і науковими установами; продовжувати і поширювати обмін інформацією на міжнародному, регіональному та національному рівнях.

Виконання зазначених нормативних положень, цілком і повністю, залежить від наявних науково обґрунтованих висновків (прогнозу) про майбутній стан правопорядку в УВП та засоби його забезпечення.

Динаміка змін у соціальному середовищі, а разом із ними й трансформація криміногенних факторів, свідчать про необхідність глибокого теоретичного осмислення і розробки ефективної методики кримінологічного прогнозування та планування в УВП. У юридичній літературі різним аспектам, що стосуються проблем удосконалення процедури кримінологічного прогнозування, у тому числі в УВП, приділялась достатня увага у

роботах відомих вчених в галузі кримінології та кримінально-виконавчого права: Г.А. Аванесова, А.А. Аксьонова, А.І. Алексеева, Ю.М. Антоняна, М.П. Барабанова, Ю.Д. Блувштейна, І.Г. Богатирьова, В.В. Голини, О.М. Джужи, А.І. Долгової, А.Є. Жалинського, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, І.І. Карпеця, І.В. Каретнікова, О.М. Костенка, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В.В. Лунєєва, А.А. Наташева, С.С. Остроумова, М.О. Стручкова, А.Х. Степанюка, Г.Ф. Хохрякова та ін. результатом якої стало напрацювання значної кількості цікавих та цінних наукових гіпотез й окремих теорій.

Разом з тим, у науковій та навчальній літературі, немає єдиного підходу щодо визначення поняття процесу наукового пізнання майбутнього стану злочинності та явищ і процесів пов'язаних з нею в установах виконання покарань. Одні, наприклад, говорять про *«прогнозування діяльності УВП, тобто процес отримання, аналізу, опрацювання, синтезу та використання необхідної інформації для забезпечення виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі та досягнення його мети»*, [1, с. 352] а інші про *«кримінологічний прогноз злочинності у місцях позбавлення волі, тобто науково обгрунтоване припущення про майбутній характер пенітенціарної злочинності, її кількісно-якісні показники, основні закономірності і тенденції розвитку, особу злочинця й комплекс умов і факторів, що обумовлюють злочинні прояви в установах виконання покарань на прогнозований період»* [2, с. 286].

Прогноз (від грец. *prognosis* – знання наперед, передбачення, провіщення) – це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об'єкті дослідження. **Прогнозування** – процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, у результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні [3, с. 197]. **Державне прогнозування економічного і соціального розвитку**, – відповідно до ст. 1 Закону України «Про Державне прогнозування економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. № 1602-III, науково обгрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів

економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів [4].

З урахуванням зазначеного та зважаючи на зміст предмета кримінології, основними елементами якої є злочинність її причини та умови, особа злочинця, та заходи запобігання злочинності, – **кримінологічний прогноз** – це науково обґрунтований висновок про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) злочинності та її причини й умови, можливості запобігання та інші засоби впливу на злочинність у певний період часу [5, с. 72]. Крім того, беручи до уваги те, що прогнозування розглядається як процес, а більше того як частина соціального управління, **кримінологічне прогнозування** полягає у передбаченні кількісно-якісних показників майбутньої злочинності, комплексу її детермінант, стану суб'єктів запобігання, координації їх запобіжної діяльності, ресурсного забезпечення, а також вірогідності вчинення злочину окремою особою [6, с. 81].

Таким чином, кримінологічне прогнозування, як один із основних елементів кримінологічної політики, є підґрунтям формування та реалізації державної стратегії й тактики запобігання злочинності загалом, так і в установах виконання покарань, зокрема. Чим глибше ми зрозуміємо сутність і закономірності феноменології злочинності в УВП та інших суспільно небезпечних явищ, які її супроводжують, тим об'єктивнішою й одно значнішою стає оцінка її характеру й тенденцій у майбутньому.

Враховуючи викладене та зміст інших наукових напрацювань із даної проблематики **кримінологічне прогнозування в установах виконання покарань можна визначити як, науково обґрунтоване передбачення про майбутні тенденції злочинності в установах виконання покарань та інших суспільно небезпечних явищ, що її супроводжують, причинний комплекс та механізми, що продукують та сприяють вчиненню злочинів засудженими, а також організаційно-правові засади стратегії й тактики запобігання злочинним проявам у місцях позбавлення волі.**

Предметом кримінологічного прогнозування в УВП є процес пізнання майбутніх тенденцій розвитку й закономірностей кримінологічно значимих явищ, факторів і механізмів запобігання злочинним проявам у місцях позбавлення волі.

До *об'єктів* кримінологічного прогнозування в УВП слід віднести:

1) стан (рівень, структура, динаміка), тенденції розвитку та закономірності злочинності в УВП;

2) причинний комплекс та механізми, що продукують та сприяють вчиненню злочинів засудженими в УВП;

3) засуджені, які відбувають покарання в УВП закритого типу (виправні та виховні колонії, слідчі ізолятори та дисциплінарні батальони);

4) організаційно-правові засади стратегії й тактики запобігання злочинам у місцях позбавлення волі.

Специфічними об'єктами кримінологічного прогнозування в УВП можуть бути наслідки: криміналізації та декриміналізації окремих видів суспільно небезпечних діянь; пеналізації чи депеналізації окремих видів покарань; ухвалення змін та доповнень до окремих нормативно-правових актів у сфері діяльності правоохоронних органів, правозастосування чи правосуддя (наприклад: прийняття та запровадження нового Кримінального процесуального кодексу України 13.04.2012 р.); динаміки дисциплінарної практики; дотримання вимог міжнародного та вітчизняного законодавства щодо наповненості місць позбавлення волі, соціальних та правових гарантій правового статусу засуджених, можливості забезпечення їх трудової зайнятості тощо.

Отримана у такий спосіб інформація, дасть можливість більш-менш реально оцінити не тільки криміногенну ситуацію, що складається на певний період часу в УВП, але й визначити перспективи використання наявних організаційних, правових, технічних ресурсів й інших сил, засобів і методів у запобіганні злочинності не тільки в місцях позбавлення волі, але й на загальнодержавному рівні. У даному випадку кримінологічний прогноз ідентифікує себе науковим інструментом, який дає можливість визначити ефективність (результативність) державно-правового механізму забезпечення правопорядку в УВП і

суспільстві, в цілому, а також сформулювати стратегію і тактику державної кримінологічної політики на перспективу, в тому числі у сфері виконання й відбування покарань, зокрема.

Кримінологічне прогнозування в УВП має працювати на випередження, тобто з урахуванням наявної інформації про ймовірні зміни оперативної та криміногенної ситуації у місцях позбавлення волі, запропонувати таку науково обґрунтовану систему заходів запобігання злочинам та іншим правопорушенням засуджених, яка б унеможливила реалізацію протиправної мотивації та настання суспільно небезпечних наслідків. Із зазначеного випливає, що *основною метою* такого прогнозування є об'єктивна оцінка стану і тенденцій розвитку злочинності в УВП та визначення найбільш перспективних правових, організаційних, технічних та інших заходів запобігання злочинам у місцях позбавлення волі.

В юридичній літературі, з урахуванням класифікаційних ознак, виділяють різні види кримінологічного прогнозування в УВП. Так наприклад, з урахуванням *об'єкта* кримінологічного прогнозування виділяють:

а) прогнозування злочинності в цілому, окремих видів (груп) злочинів у місцях позбавлення волі;

б) прогнозування факторів причинного комплексу та механізмів, що продукують та сприяють вчиненню злочинів засудженими в місцях позбавлення волі;

с) прогнозування злочинів засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП різних видів (у тому числі за рівнями безпеки);

д) прогнозування злочинів засуджених за статевовіковою і соціально статусною ознакою (засуджених чоловіків і жінок, дорослих і неповнолітніх, військовослужбовців та працівників правоохоронних органів та суду);

е) прогнозування перспектив стратегії й тактики запобігання злочинам у місцях позбавлення волі.

За рівнями запобіжної діяльності, що здійснюється уповноваженими на те суб'єктами в місця позбавлення волі, виділяють прогнозування:

а) загальне, – тобто, стан і тенденції злочинності у цілому;

б) спеціальне, – тобто, стан і тенденції злочинів окремих видів;

с) індивідуальне, – тобто, злочинної активності окремої особи (засудженого) [7, 393].

За строками, як правило виділяють такі види кримінологічного прогнозування, яке є характерним і для місць позбавлення волі:

а) поточне, – тобто, на декілька днів за результатами аналізу криміногенної обстановки у зв'язку з певними значними подіями у регіоні;

б) короткострокове, – тобто, розвиток криміногенної ситуації на найближчу перспективу (1–2 роки);

с) середньострокове, – тобто, аналіз розвитку криміногенної ситуації на тривалий час (3–5 років);

д) перспективне, – тобто, що здійснюється науковими чи науково-дослідними установами, зацікавленими відомствами, групами експертів чи окремими вченими і спрямоване на встановлення закономірностей і тенденцій розвитку злочинності на довготривалу перспективу (5–10 років) [8, с. 43].

На сьогодні в практичній діяльності правоохоронних органів, у тому числі в Державній пенітенціарній службі, все частіше використовується поточне (оперативне) та короткострокове прогнозування. Обумовлена така ситуація перш за все тим, що оперативний прогноз (на добу, тиждень, місяць, квартал, чи інший термін до року) дає можливість у місцях позбавлення волі миттєво відреагувати та прийняти адекватне управлінське рішення у зв'язку з ускладненням криміногенної ситуації, що викликана, наприклад: груповим порушенням правопорядку в установі; фактом втечі із місць позбавлення волі; проведенням святкових днів (загальнодержавних чи релігійних), суспільно-політичних (вибори до органів влади), спортивно-масових (футбольний чемпіонат Євро – 2012) заходів тощо. За результатами такої інформації розробляються оперативні, спеціальні чи тактичні управлінські плани діяльності установи щодо недопущення порушень правопорядку на території обслуговування та усунення виявлених недоліків функціонування установи [9].

За масштабом кримінологічне прогнозування в місцях позбавлення волі можна класифікувати на наступні види:

а) локальне, – тобто, в окремо взятій виправній чи виховній установі;

б) регіональне – тобто, в окремо взятому регіоні (території);

с) загальнодержавне – тобто, в масштабах пенітенціарної системи України.

Зазначені види кримінологічного прогнозування та й інші, котрі тут не названі, можуть використовуватися як самостійні об'єкти дослідження. Разом з тим, для отримання об'єктивної, цілісної інформації не тільки про стан криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі, але й про організаційно-управлінське, соціально-правове, матеріально-технічне, психолого-виховне та інше забезпечення виконання та відбування покарань, рекомендується проводити комплексні прогнозування в УВП. Проте, навіть з урахуванням комплексності такого прогнозування та значимості завдань, що ставляться перед дослідженням, слід чітко усвідомити, його висновки (результати) завжди несуть у собі певний рівень ймовірності (достовірності). Рівень достовірності прогнозу цілком і повністю залежатиме від повноти факторів (внутрішніх і зовнішніх), що будуть враховані під час процедури його підготовки.

Тому, з урахуванням зазначеного кримінологічне прогнозування відповідати наступним вимогам:

а) ґрунтуватися на достовірній статистичній інформації і даних вибірових кримінологічних досліджень;

б) бути неупередженим, тобто не повинно здійснюватися в інтересах будь-яких зацікавлених осіб, установ, відомств чи організацій;

в) відповідати науковим засадам теорії прогнозування і не обмежуватися при цьому лише певним методом;

г) вихідним показником завжди повинен бути реальний криміногенний фон, на основі якого будується прогностична модель;

д) бути достовірним, тобто мати високій ступінь вірогідності;

е) здійснюватися безперервно, у міру зміни соціально-політичної атмосфери в суспільстві й враховувати економічні, політичні та соціально-психологічні чинники, що впливають на рівень, структуру та динаміку злочинності [8, с. 44], загалом і в УВП, зокрема.

Практичне значення кримінологічного прогнозування в УВП полягає у забезпеченні цілеспрямованого формування та реалізації кримінологічної політики держави в місцях позбавлення волі. Воно дає змогу, з урахуванням майбутніх тенденцій розвитку криміногенної ситуації в УВП та у державі в цілому, прийняти адекватні правові, організаційно-управлінські, соціальні та інші заходи спрямовані на її поліпшення та корегування із використанням наявних і залученням нових сил, засобів і заходів державного та громадського реагування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курс кримінології. Загальна частина : [підруч.] : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
2. Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
3. Кримінологія : [навч. посіб.] / Джужа О. М., Василевич В. В., Іванов Ю. Ф., Опанасенко М. П. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Прецедент, 2004.
4. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : [підруч.] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
5. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб, В. С. Наливайко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. Г. Колба. – Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2010.
6. Пенитенциарная криминология : [учеб.] / под ред. Ю. М. Антоняна, А. Я. Гришко, А. П. Фильченко. – Рязань : Акад. ФСИН России, 2009. – 567 с.

7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : [у 3 кн.] / А. П. Закалюк. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.

8. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 303 с.

9. Інструкція про організацію планування діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України : наказ Державної пенітенціарної служби України від 21 груд. 2011 р. № 615. – К., 2011. – 10 с.